

JAN CIECIUCH¹

Wydział Psychologii, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie

AGATA HULAK, MARIOLA KITAJ, JUSTYNA LESZCZYŃSKA,

DOROTA BULKOWSKA

Instytut Psychologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

KOŁOWA STRUKTURA WARTOŚCI U DZIECI PRZEDSZKOLNYCH

Circular structure of values in preschool children

Abstract

The presented study is the first attempt to verify the Schwartz's circular model of value structure in middle childhood. Previous studies have verified the model in adulthood and adolescence, and most recently – thanks to the method called Picture Based Value Survey by Döring (Döring et al., 2010) – even in late childhood. However, to date there was a lack of adequate testing methods for younger children. To verify the hypothesis of the circular structure of value in middle childhood, we have developed a method called the Puppet Values Interview, inspired by the Berkeley Puppet Interview (Measelle, Ablow, Cowan, Cowan, 1998). The study was conducted individually and 60 children aged from 4 to 6 years participated in it. Multidimensional scaling obtained from the results supported the hypothesis about the circular structure of values and the possibility of dividing the continuum into four higher order values: self-transcendence, self-enhancement, openness to change and conservation.

Key words: values, structure of values, middle childhood, multidimensional scaling

1. TEORIA WARTOŚCI SHALOMA SCHWARTZA

Teoria wartości Shaloma Schwartza jest obecna w psychologii od ćwierćwiecza. Pierwszy artykuł, wprowadzający teorię, napisany przez Schwartza wspólnie z Bil-skym, został opublikowany w 1987 w *Journal of Personality and Social Psychology*. Początkowo model Schwartza był próbą uporządkowania wartości w tradycji Roke-acha. Kolejne badania, nowe sposoby pomiaru i analiz, a także precyzowanie teore-

---

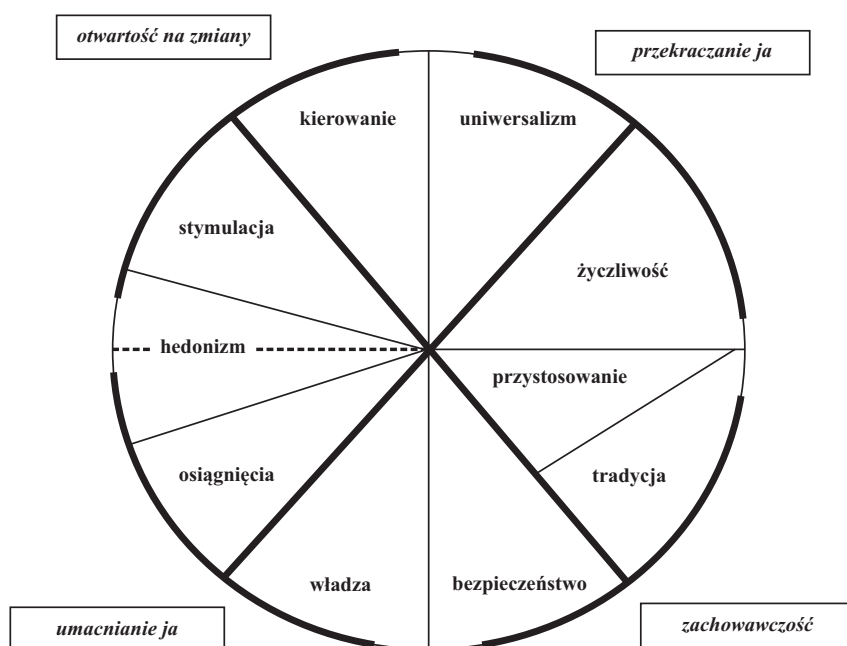
¹ Praca naukowa pierwszego autora finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2012 jako grant badawczy MNiSW/NCN nr N N106 132439.

Adres do korespondencji: jancieciuch@gmail.com

tyczne modelu doprowadziły do tego, że dzisiaj kołowy model wartości wykorzystywany jest w wielu dziedzinach psychologii: w psychologii społecznej, osobowości, międzykulturowej. Wartości wraz z cechami osobowości są najbardziej istotnymi i dość dobrze opisanymi w psychologii klasyfikacjami różnic między ludźmi. McCrae (2009) porównał Model Wielkiej Piątki cech osobowości do fizyki osobowości. Ciecuch (2012) w swojej polemice z McCrae (2009) postulował, aby w obliczu ogromnej liczby doniesień empirycznych weryfikujących model kołowy Schwartza, zmodyfikować pierwszy poziom osobowości w Teorii Wielkiej Piątki Costy i McCrae. Wartości w ujęciu Schwartza opisują bowiem podstawowe wymiary motywacyjne, których brakuje w statycznym opisie osobowości w kategoriach cech.

Mimo tego, że teoria liczy sobie już 25 lat, jej możliwości heurystyczne nie tylko się nie wyczerpały, ale w ostatnich latach nawet ulegają wzmocnieniu. Symptomaticznie tych możliwości jest publikacja aktualnej rewizji teorii w tym samym *Journal of Personality and Social Psychology*, w którym opublikowana została pierwsza jej wersja (Schwartz i in., 2012).

Wartości definiowane są przez Schwartza jako poznawcza reprezentacja (zwykle przekonanie) motywacyjnego, godnego pożądanego, transsytuacyjnego celu. Kluczową tezę teorii jest twierdzenie dotyczące struktury wartości, które sformułować można w następujący sposób: Wartości tworzą kołowe kontinuum. To, że wartości tworzą kontinuum ma między innymi tę konsekwencję, że możliwych jest wiele podziałów koła na kliny, czyli obszary koła, mające wspólny środek. W dotychczasowej literaturze zwyczaj był taki, że dzielono to kontinuum na 10 wartości lub cztery wartości wyższego rzędu (*higher order values*), opisujące krańce dwóch wymiarów tworzących koło: przekraczanie siebie *versus* umacnianie siebie oraz otwartość na zmiany *versus* zachowawczość. Model wartości Schwartza z takim właśnie podziałem na 10 i cztery kliny został przedstawiony na rysunku 1., a krótkie opisy tych wartości znajdują się w tabeli 1.

Rysunek 1. Koło wartości Schwartza (źródło: Schwartz, 2006)

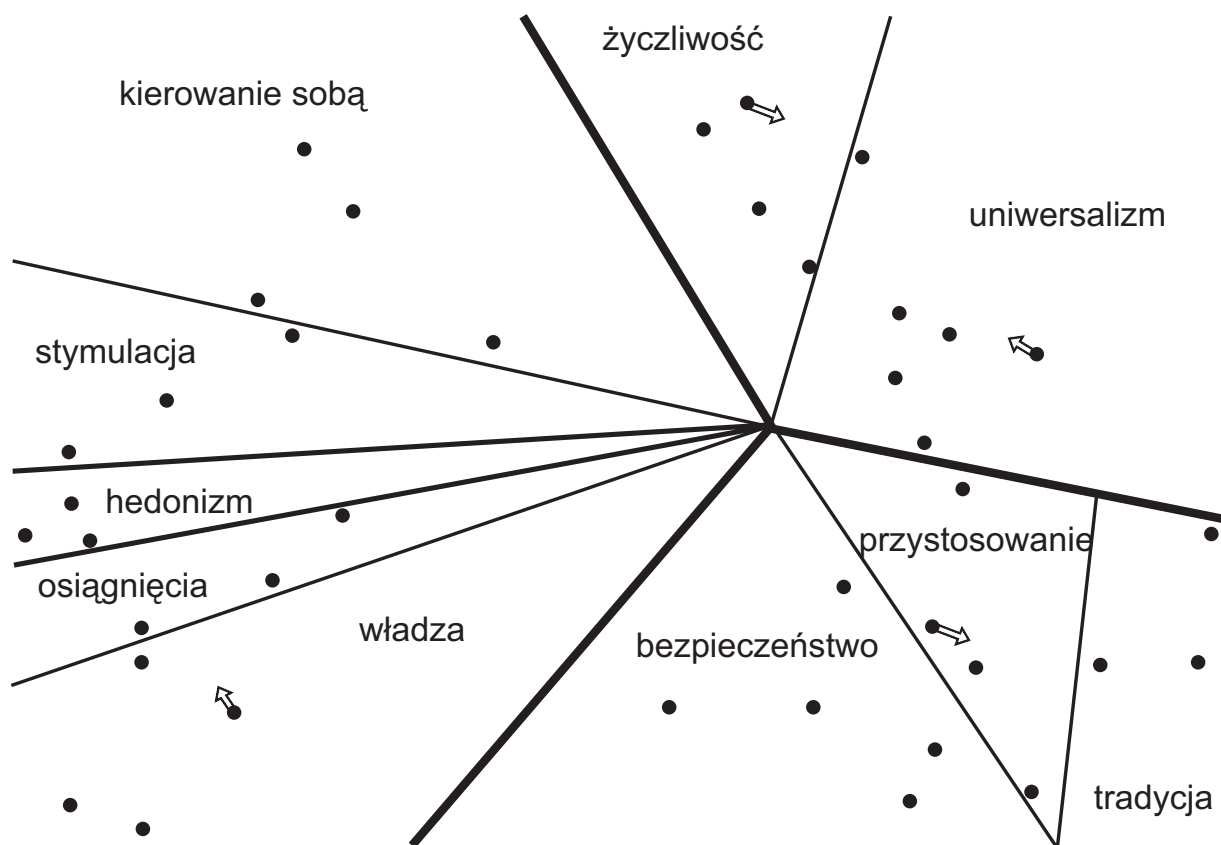
Tabela 1. Dziesięć typów wartości w teorii Schwartz'a (1992)

wartość wyższego rzędu	typ wartości	charakterystyka
przekraczanie siebie	uniwersalizm	zrozumienie, uznanie, tolerancja troska o dobro wszystkich ludzi, ochrona przyrody, sprawiedliwość, pokój, mądrość
	życzliwość	troska o dobro najbliższych, rodziny, przyjaciół; przyjaźń, miłość
zachowawczość	tradycja	szacunek, akceptacja i zaangażowanie w kultywowanie zwyczajów i idei religii lub kultury
	przystosowanie	powstrzymanie się od działań, skłonności i pobudek mogących niepokoić lub ranić innych oraz naruszać społeczne oczekiwania lub normy; szacunek wobec starszych
	bezpieczeństwo	bezpieczeństwo osobiste, rodziny, przyjaciół, narodu; harmonia i porządek społeczny
umacnianie siebie	władza	status i prestiż społeczny, kontrola lub dominacja nad ludźmi i zasobami
	osiągnięcia	osobisty sukces osiągany przez okazywanie kompetencji odpowiadających standardom społecznym
	hedonizm	dążenie do przyjemności; zaspokajanie własnych organicznych potrzeb
otwartość na zmiany	stymulacja	poszukiwanie nowości i wyzwań; dążenie do ekscytującego życia
	kierowanie sobą	niezależność w myśleniu i działaniu, autonomiczne podejmowanie decyzji, kreatywność, wolność

W zrewidowanej teorii wartości (Schwartz i in., 2012) położony jest akcent na tezę o kontinuum i wykazana możliwość różnych podziałów – od podziału najbardziej precyzyjnego na 19 typów do podziałów najbardziej ogólnych na połowy koła.

Układem wartości w kole rządzą reguły podobieństwa i konfliktu. Wartości położone blisko siebie są motywacyjnie podobne, możliwe jest ich jednoczesne realizowanie i zwykle dzieje się też tak, że są one współpreferowane. Wartości leżące po przeciwnych stronach koła wykluczają się wzajemnie w jednym zachowaniu i zwykle nie są przez ludzi współpreferowane.

Struktura wartości Polaków została empirycznie zweryfikowana przez Ciecucha i Zaleskiego (2011), którzy są autorami polskiej adaptacji Portretowego Kwestionariusza Wartości (PVQ) Schwartz'a (Schwartz i in., 2001) oraz Ciecucha i Schwartz'a (2012), którzy badania w Polsce uczynili swoistym mostem między tradycyjną a zrewidowaną teorią wartości Schwartz'a (Schwartz i in., 2012). Na rysunku 2 przedstawiona jest struktura wartości Polaków uzyskana przez Ciecucha i Schwartz'a (2012) w skalowaniu wielowymiarowym.

Rysunek 2. Skalowanie wielowymiarowe wyników Polaków w wieku 10-94 lat (N=10439); Stres-1=0,13 (metoda: PVQ; źródło: Ciecuch, Schwartz, 2012)

Jak widać na rysunku 2., możliwy jest podział zarówno na 10 typów, jak i cztery wartości wyższego rzędu. Jedynie kilka itemów nie usytuowało się w swoich obszarach (klinach), przy czym zawsze były to kliny sąsiednie (itemy te oznaczono strzałką w kierunku właściwego im klinu). Jeden z itemów wartości osiągnięcia znalazł się w obszarze zarezerwowanym dla władzy, jeden z itemów wartości tradycji znalazł się w obszarze przystosowania, jeden item wartości życzliwości znalazł się w obszarze uniwersalizmu, a jeden item wartości uniwersalizmu – w obszarze życzliwości. Badania Ciecucha i Schwartza (2012) są kolejną weryfikacją modelu kołowego, a zarazem dowodem na to, że model dobrze opisuje strukturę wartości Polaków, co jest ważną konstatacją dla przedmiotu i celu niżej prezentowanych badań, w których poszukiwana jest struktura wartości polskich dzieci w okresie średniego dzieciństwa.

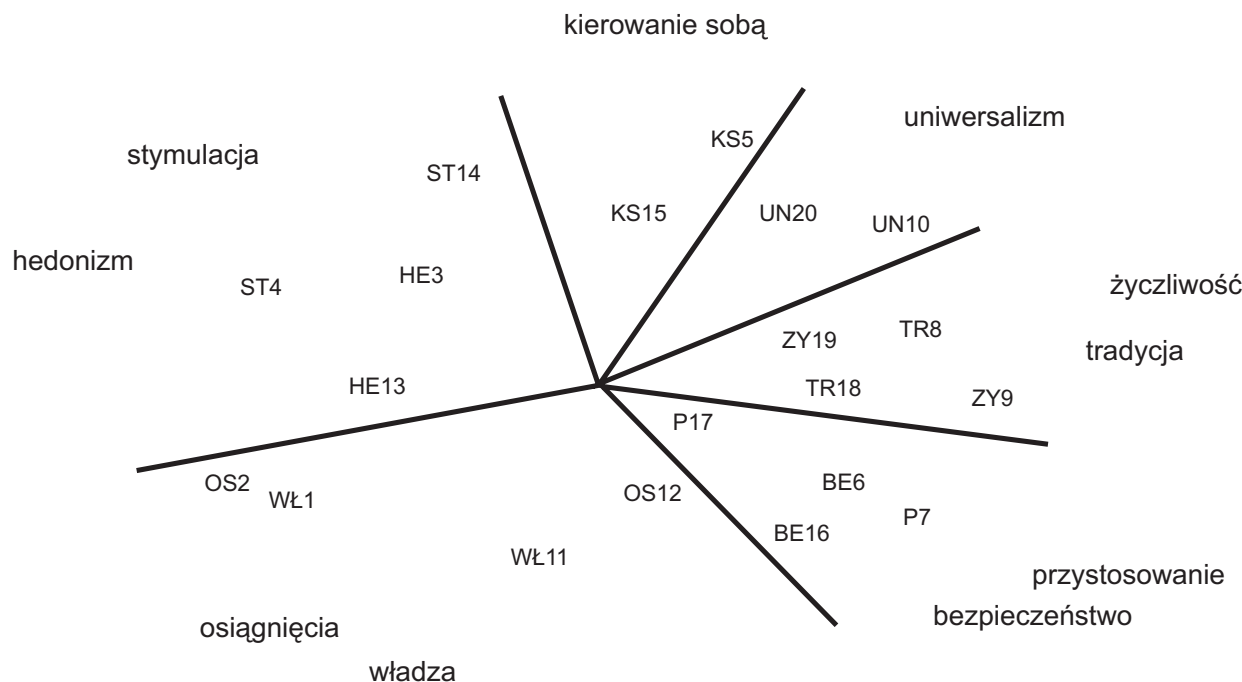
2. ROZWÓJ STRUKTURY WARTOŚCI

Jednym z nowych obszarów, w których w ostatnich latach wykorzystano teorię wartości Schwartza jest psychologia rozwojowa. Uniwersalizm modelu skłaniał do pytania o jego rozwój w ontogenezie. Ciecuch, Harasimczuk i Döring (2010, s. 36) piszą:

„Mimo pokaźnej liczby wciąż aktualizowanych danych, niezwykle mało wiadomo na temat genezy struktury wartości. Zasadność jej poszukiwania opiera się

na założeniu, że są one reprezentacjami poznawczymi motywacji (Schwartz, 1992, 2006). W tradycji Rokeacha (1973) nacisk kładziono na aspekt poznawczy, zatem sensowne rozważania o wartościach możliwe były dopiero na tym etapie rozwoju, kiedy młody człowiek nabywał odpowiednie umiejętności rozumowania, związane zwykle z piagetowskimi operacjami formalnymi. Jeśli jednak akcent zostanie położony na motywacji (której reprezentacją poznawczą są wartości), to zasadne staje się poszukiwanie owych motywacyjnie zakorzenionych wartości również u dzieci. Co więcej – na gruncie teorii Schwartza interesują nas nie tylko preferencje w postaci hierarchii, lecz także rodząca się struktura, która staje się dopiero podstawą kształtowania preferencji. Struktura jest tu rozumiana jako: po pierwsze – liczba rozróżnialnych typów wartości oraz po drugie – układ rozróżnionych typów według zasad podobieństw i przeciwieństw na kole wartości. Rozwojowym aspektem teorii Schwartza nadal jednak towarzyszy więcej pytań niż empirycznych odpowiedzi”.

Aby możliwe były empiryczne poszukiwania odpowiedzi na te pytania, konieczna była metoda pomiaru wartości w dzieciństwie. Metodę taką skonstruowała Döring ze współpracownikami (2010). Stworzyła ona obrazkowe narzędzie do pomiaru preferencji wartości w późnym dzieciństwie – *Picture Based Value Survey* (PBVS-C), którego polską wersję przygotowała autorka wspólnie z Ciecuchem i Harasimczuk (Ciecuch, Harasimczuk, Döring, 2010, 2012). Dziecku prezentuje się 20 obrazków, będących wskaźnikami 10 typów wartości (każdy typ wartości jest reprezentowany przez dwa obrazki). Ilustracje przedstawiają wartości realizowane w codziennych zachowaniach. Po odpowiednim wprowadzeniu do badania, zadaniem dziecka jest wybór dwóch obrazków, które uważa za najbardziej ważne, potem dwóch, które uważa za najmniej ważne, następnie kolejno po cztery najbardziej i najmniej ważne i przyklejenie ich na specjalnej karcie odpowiedzi. Na podstawie analiz skalowania wielowymiarowego Ciecuch, Harasimczuk i Döring (2010, 2012) wykazali, że struktura wartości w późnym dzieciństwie przybiera kształt kołowy z możliwymi do wyodrębnienia kilkoma typami wartości – zwykle czterema wartościami wyższego rzędu oraz wzrastającą wraz z wiekiem możliwością bardziej dokładnego podziału, a także że pomiar przy pomocy PBVS-C jest trafny, biorąc pod uwagę kryterium pomiaru przy pomocy PVQ (Ciecuch, Döring, Harasimczuk, 2012). Na rysunku 3 przedstawione zostały uzyskane przez nich wyniki skalowania wielowymiarowego w najmłodszej badanej przez nich grupie – dzieci w wieku 7-9 lat.

Rysunek 3. Skalowanie wielowymiarowe wyników dzieci w wieku 7-9 (N = 207); Stress-1=,20 (metoda: PBVS-C; źródło: Ciecuch, Harasimczuk, Döring 2010)

Okazało się, że wyodrębniły się wartości: 1) umacniania siebie (osiągnięcia i władza), 2) kierowania sobą (jako osobny typ), 3) stymulacji i hedonizmu połączonego razem, 4) uniwersalizmu, 5) życzliwości połączonej z tradycją oraz 6) pozostałych wartości zachowawczości (przystosowania i bezpieczeństwa).

3. PROBLEM BADAŃ WŁASNYCH

Uzyskane przy pomocy PBVS-C wyniki w Polsce (Ciecuch, Harasimczuk, Döring, 2010, 2012) oraz w Niemczech (Döring i in., 2010) skłaniają do postawienia kolejnego pytania – czy kołową strukturę wartości można odtworzyć u jeszcze młodszych dzieci? Jeszcze dwa lata temu pytanie o strukturę wartości u dzieci wydawało się pozbawione szans na empiryczną odpowiedź. Dzięki metodzie Döring taka odpowiedź stała się możliwa. Jednakże gdy dzięki tej metodzie odpowiedź na pytanie o strukturę wartości dzieci szkolnych już padła, pojawiło się w naturalny sposób pytanie o strukturę wartości w jeszcze wcześniejszym okresie rozwojowym. Problemem oczywiście znowu jest metoda. PBVS-C, jakkolwiek przystosowany do rozwoju poznawczego dzieci szkolnych, nie jest odpowiedni do badania dzieci przedszkolnych (średnie dzieciństwo), znajdujących się jeszcze w okresie przedoperacyjnym lub dopiero u progu stadium operacji konkretnych.

Poszukiwanie danych samoopisowych dzieci w średnim dzieciństwie nie jest jednak samo w sobie niemożliwe i było już podejmowane w innych dziedzinach. Measelle, Ablow, Cowan i Cowan (1998) zastosowali wywiad lalkowy (Berkeley Puppet Interview) do badań percepcji siebie dzieci w wieku 4-7 lat. Ich metoda okazała się też przydatna do badania cech osobowości dzieci w wieku 5-7 lat (Measelle, Ablow, John, Cowan, Cowan, 2005). W Berkeley Puppet Interview dziecku prezentowane

są dwie pacynki, z których każda mówi coś o sobie. Zadaniem dziecka jest wskazanie pacynki, która jest do niego bardziej podobna. Measelle i współpracownicy (2005) nagrywali odpowiedzi dzieci, a sędziowie kompetentni oceniali stopień pewności dziecka udzielającego danej odpowiedzi. Taka konstrukcja metody umożliwiała pomiar na skali Likerta. W naszych badaniach wykorzystaliśmy pomysł badania pacynkami, ale uprościliśmy procedurę. Stworzyliśmy zestaw itemów odpowiadających czterem wartościom wyższego rzędu w modelu kołowym Schwartz, a zadaniem dziecka jest wskazanie pacynki, którą uważa za bardziej podobną do siebie.

Prezentowane badania są pierwszą próbą poszukiwania struktury wartości u dzieci przedszkolnych (średnie dzieciństwo). Dotychczasowe wyniki uzyskane przy pomocy PBVS-C skłoniły nas do postawienia następującej hipotezy:

Hipoteza: Wartości dzieci w okresie przedszkolnym przybierają strukturę kołową, w której możliwe jest wyodrębnienie czterech wartości wyższego rzędu, tworzących dwa wymiary.

Oczekiwaliśmy zatem, że w skalowaniu wielowymiarowym uzyskana zostanie taka struktura punktów, która spełnia następujące warunki: 1) można ją podzielić na cztery obszary, z których każdy grupuje sobie właściwe itemy (innymi słowy – wszystkie itemy przekraczania siebie usytuują się w jednym obszarze, wszystkie itemy umacniania siebie – w drugim, zachowawczości – w trzecim i otwartości na zmiany – w czwartym); 2) wydzielone obszary przyjmują postać klinów mających wspólny środek; 3) kolejność obszarów jest zgodna z modelem kołowym, czyli: przekraczanie siebie, otwartość na zmiany, umacnianie siebie oraz zachowawczość.

Hipoteza zostałaby odrzucona, gdyby zostały uzyskane wyniki niezgodne z którymkolwiek z trzech powyższych warunków. Przykładem niespełnienia pierwszego warunku byłoby rozwiązanie, w którym itemy, będące założonymi wskaźnikami danej wartości wyższego rzędu, nie zgrupowały się blisko siebie w taki sposób, aby można było wydzielić cztery obszary. Przykładem niespełnienia drugiego warunku byłby taki układ obszarów, w którym nie łączyłyby się one w jednym punkcie (gdyby np. linie dzielące obszary były równoległe). Przykładem niespełnienia trzeciego warunku mogłoby być usytuowanie obok siebie wartości przekraczania siebie i umacniania siebie.

4. METODA

4.1. NARZĘDZIE

Do pomiaru wartości wykorzystaliśmy stworzony przez nas Lalkowy Wywiad Dotyczący Wartości. Wywiad składa się z 23 itemów. Każdy item składa się z pary stwierdzeń. Jedno z nich wypowiedziane jest przez pacynkę (nazywaną Dyzio) z czerwoną wstążką, a drugie przez pacynkę (nazywaną Zyzio) z zieloną wstążką. Poza kolorem wstążki pacynki niczym się nie różnią. Za każdym razem jedno stwierdzenie jest wskaźnikiem danej wartości wyższego rzędu, a drugie stwierdzenie jest wskaźnikiem wartości leżącej po przeciwnej stronie koła. Pacynki wypowiadają stwierdzenia na przemian w taki sposób, aby każda z pacynek wypowiedziała tyle samo stwierdzeń właściwych jednemu biegunowi danego wymiaru (np. umacnianiu siebie), co drugiemu (w tym przykładzie – przekraczaniu siebie). Po przeprowadzeniu

analiz usunęliśmy po jednym itemie z każdego zestawu wskaźników wartości wyższego rzędu ze względu na złe usytuowanie w skalowaniu wielowymiarowym, co było sygnałem niefortunnym sformułowań lub złego doboru itemów. W tabeli 2 znajdują się itemy, na których przeprowadzone są poniżej prezentowane analizy.

Tabela 2. Itemy Lalkowego Wywiadu Dotyczącego Wartości

symbol*	Dyzio	Zyzio
OT1	Wolę ubierać się w to, co sam wybiorę	Ja wolę ubrać się w to, co mi mama albo tata przygotowuje
OT2	Biegam sam po parku podczas spaceru	Ja na spacerze wolę iść z kimś za rękę
OT3	Lubię malować coś nowego i wymyślonego	Lubię malować podobne obrazki do tych, które są namalowane
OT4	Ja lubię bawić się w nowe gry, nawet jeśli są trochę niebezpieczne	Wolę nie bawić się w gry, w których może mi się stać coś złego
OT5	Idę do babci albo cioci, bo może da mi jakiś prezent	Ja idę do babci albo cioci, po prostu żeby ją odwiedzić
ZACH1	Lubię bawić się w miejscach i na placach zabaw, które już znam	Ja lubię bawić się na nowych placach zabaw, na których jeszcze nie byłem
ZACH2	Lubię słuchać opowieści o tym, jak było dawniej	Ja wolę jak ktoś opowiada dziwne historie, których jeszcze nie słyszałem
ZACH3	Ja nie huśtam się wysoko, jeśli ktoś starszy mi nie pozwala	Lubię wysoko bujać się na huśtawce, bo to jest bardzo fajne
ZACH4	Lubię jak ktoś mi wybierze bajkę do oglądania w telewizji	Ja sam sobie lubię wybierać bajki do oglądania
mod	Lubię modlić się przed snem	Ja nie lubię modlić się wieczorem
UM1	Chcę umieć coś lepiej niż inne dzieci	Ja wolę pomagać innym dzieciom, żeby umiały coś tak dobrze jak ja
UM2	Ja chcę dostawać najwięcej cukierków ze wszystkich dzieci	Jestem zadowolony, kiedy wszystkie dzieci dostają tyle samo cukierków
UM3	Podczas zabawy w statek chcę, żebym to ja cały czas był kapitanem	Podczas zabawy w statek chcę być kapitanem na zmianę z innymi dziećmi
UM4	Jeśli spodoba mi się jakiś kwiatek na łące albo na trawniku, zrywam go sobie	Ja nie zrywam niepotrzebnie kwiatków, żeby nie niszczyć przyrody.
PRZ1	Chętnie dzielę się swoimi zabawkami z innymi dziećmi	Ja nie lubię jak inni bawią się moimi zabawkami, bo są tylko moje
PRZ2	Kiedy ścigam się z innymi dziećmi po boisku i kolega upadnie, pomagam mu wstać	Ja biegnę dalej, żeby być na mecie pierwszy
PRZ3	Lubię jak pani w przedszkolu chwali rysunki wszystkich dzieci	Ja lubię jak pani w przedszkolu najbardziej chwali moje rysunki
PRZ4	Jeśli ktoś się śmieje z mojej słabszej koleżanki lub z mojego słabszego kolegi – bronię ich	Nie bronię ich wtedy, tylko cieszę się, że ze mnie się nie śmieją
PRZ5	Jak będę duży chciałbym pomagać biednym i potrzebującym ludziom	Jak będę duży chciałbym być szefem dużej firmy i rządzić nią

* OT – otwartość na zmiany; ZACH – zachowawczość; UM – umacnianie siebie; PRZ – przekraczanie siebie. Liczba za skrótem służy identyfikacji itemu na rysunku 4

Prezentacja dwustwierdzeniowych itemów, rozpisanych na role między Dyzia i Zyzia poprzedzona była instrukcją wyjaśniającą dziecku, na czym polega zadanie.

Specyfikę pomiarową Lalkowego Wywiadu Dotyczącego Wartości można dostrzec, porównując go z innymi pomiarami wartości Schwartz – PVQ i PBVS-C. Portretowy Kwestionariusz Wartości Schwartz (PVQ; Ciecuch, Zaleski, 2011) pozwala na pomiar każdego z typów wartości osobno. Analizy MDS wykazują, że wartości przeciwstawne w modelu kołowym rzeczywiście sytuują się po przeciwległych stronach koła. W Picture Based Value Survey Döring (Ciecuch, Harasimczuk, Döring, 2010) również każda z wartości jest reprezentowana przez sobie właściwe obrazki, chociaż pomiar jest ipsatywny. Oznacza to, że dziecko może wybrać tylko dwa obrazki najbardziej ważne, dwa najmniej ważne, cztery raczej ważne i cztery raczej nieważne. W konsekwencji np. wskazanie jakichś dwóch obrazków jako bardzo ważnych oznacza brak możliwości wskazania innych jako bardzo ważnych, ponieważ tylko dwa obrazki mogą zostać wskazane jako bardzo ważne. Owa współzależność wyborów, obecna już w PBVS-C została zwiększona w Lalkowym Wywiadzie Dotyczącym Wartości. Dziecko jedną decyzją: 1) wybiera jeden biegun wymiaru i 2) odrzuca drugi biegun (np. wybierając wartości przekraczania siebie, odrzuca zarazem wartości umacniania siebie). Warto podkreślić jednak, że ta zależność dotyczy tylko dwóch biegunów jednego wymiaru wyłącznie w jednym itemie. Decyzja podjęta w jednym itemie nie wymusza określonej decyzji w innym itemie. Ponadto wybory na jednym wymiarze (przekraczanie siebie *versus* umacnianie siebie) są zupełnie niezależne od wyborów na drugim wymiarze (otwartość na doświadczenia *versus* zachowawczość).

Do omówionej powyżej konstrukcji wywiadu (prezentacja dziecku do wyboru jednego z alternatywy stwierdzeń, opisujących dwa bieguny danego wymiaru wartości wyższego rzędu) skłoniły nas następujące argumenty:

1) Wybór jednego z dwóch, przeciwstawnych stwierdzeń, jest dla dziecka łatwiejszy ze względu na poziom rozwoju poznawczego.

2) Ponieważ trudno byłoby znaleźć takie zachowanie, które byłoby neutralne względem wartości, reprezentowanej przez jedno ze stwierdzeń, zdecydowaliśmy się konsekwentnie na taką konstrukcję itemów, w których stwierdzenia wyrażają dwie przeciwstawne wartości. Uzasadnieniem takiej decyzji są wyniki licznych badań empirycznych, weryfikujących model kołowy i wykazujących, że wartości w skalowaniu wielowymiarowym rzeczywiście rozkładają się na teoretycznie przewidzianych, przeciwległych stronach koła (Bilsky, Janik, Schwartz, 2011; Ciecuch, Schwartz, 2012; Ciecuch, Harasimczuk, Döring, 2010, 2012).

4.2. OSOBY BADANE I PROCEDURA

W badaniu wzięło udział 60 dzieci w wieku od 4 do 6 lat ($M=5,6$; $sd=0,66$). Dziewczynki stanowiły 53% badanej grupy. Badania przeprowadzono w dwóch przedszkolach – katolickim oraz publicznym. W obu przedszkolach zgodę na badania wyrazili rodzice. Badania były prowadzone indywidualnie, zawsze przez parę badaczek (współautorki tego artykułu). Badanie było poprzedzone zabawą z dziećmi oraz pacynkami – Dyziem i Zyziem. Następnie dzieci przechodziły pojedynczo do

osobnego pokoju lub spokojnego miejsca w większej sali, gdzie jedna z badaczek odrywała role Dyzia i Zyzia, a druga notowała odpowiedzi dzieci. Wszystkie itemy zaprezentowane są w załączniku w tabeli 2.

Przed prezentacją pytań diagnostycznych prowadzący wyjaśniali dziecku zasady, mówiąc: „Popatrz – tu są dwa misie. Są one do siebie podobne, ale trochę się różnią. Ten ma czerwoną kokardkę, a ten zieloną. Te misie są rodzeństwem, ale lubią różne rzeczy. Posłuchaj co one mówią. Miś A (czerwony): Ja lubię bardziej zimę, bo można wtedy bawić się w śniegu. Miś B (zielony): A ja lubię bardziej lato, bo można wtedy bawić się w piasku. Widzisz? Oni lubią różne rzeczy. A ty do kogo jesteś podobny? Do którego misia? Pokaż”. Osoby prowadzące badania upewniały się, że dziecko rozumie zasadę wskazywania. Jeśli były co do tego wątpliwości, tłumaczono to na kolejnym przykładzie. W trakcie badania zwracano uwagę na to, czy dziecko wskazuje podobieństwo do misia niezależnie od wcześniejszych wskazań. Jeśli dziecko wybrało jedną pacynkę i wskazywało ją już do końca, niezależnie od jej wypowiedzi, nie było klasyfikowane do dalszych analiz.

5. WYNIKI

Zebrane dane poddaliśmy analizie skalowania wielowymiarowego (*multidimensional scaling* MDS; Borg, Groenen, 2005), stosowanego często w badaniach nad wartościami zarówno dorosłych (Schwartz, 1992, 2006; Ciecuch, Schwartz, 2012), jak i dzieci (Döring i in., 2010; Ciecuch, Harasimczuk, Döring, 2010, 2012; Ciecuch, Döring, Harasimczuk, 2012). Do analizy MDS wprowadzane są itemy, a program generuje graficzne przedstawienie zależności między nimi. Itemy reprezentowane są jako punkty i rozmieszczane w taki sposób, że odległości między nimi zależą od korelacji – im wyższa korelacja, tym bliżej siebie są rozmieszczone punkty. Program przeprowadzający skalowanie wielowymiarowe znajduje określoną konfigurację odległości między zmiennymi, a następnie sprawdza, na ile dobrze odtwarza ona obserwowane wewnątrz danych relacje. Jako miarę dobroci dopasowania wykorzystano wskaźnik Stress-1 (Borg, Groenen, 2005).

Wygenerowany przez program zbiór punktów jest następnie poddawany interpretacji badacza, który rysuje linie odpowiadające spodziewanym lub uzyskanym podziałom, które poddają się interpretacji teoretycznej. W przypadku badań tu prezentowanych, oczekiwaliśmy, że uzyskaną strukturę punktów można będzie podzielić na cztery kliny koła, odpowiadające czterem wartościom wyższego rzędu. Zgodnie z modelem kołowym wartości oczekiwaliśmy, że kliny leżące bliżej siebie powinny skupiać wartości o podobnej bazie motywacyjnej, a wartości motywacyjnie przeciwstawne powinny usytuować się w klinach leżących po przeciwnych stronach koła. Innymi słowy – zachowawczość i otwartość sytuują się po przeciwnych stronach koła, podobnie jak przekraczanie siebie i umacnianie siebie. Ponadto oczekiwaliśmy, że wszystkie itemy usytuują się we właściwych sobie obszarach koła (klinach).

Skalowanie wielowymiarowe dopuszcza dane zarówno ilościowe, jak i binarne. W przypadku danych zebranych przy pomocy Lalkowego Wywiadu Dotyczącego Wartości są to dane binarne, związane jednak z pewnego rodzaju trudnością. Jak to zostało omówione i uzasadnione w opisie narzędzia, itemy opisują dwubieguny wymiar, zatem wybór jednego bieguna jest zarazem brakiem wyboru drugiego.

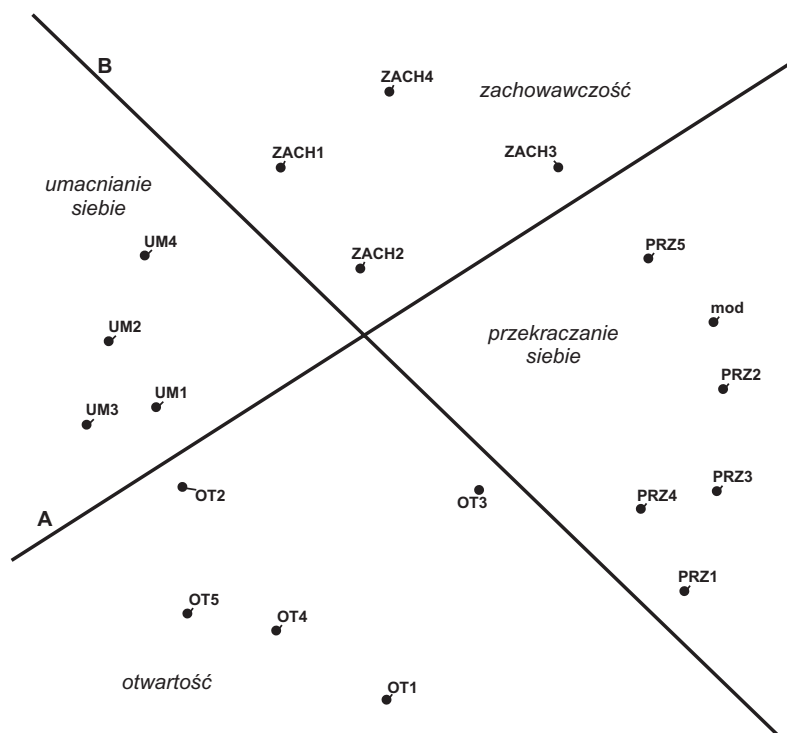
W takiej sytuacji możliwe są dwie strategie analityczne:

1) Można zrekodować itemy opisujące jeden z biegunów danego wymiaru i traktować itemy przynależne do danego wymiaru łącznie. W ten sposób można byłoby policzyć wskaźnik preferencji wartości na wymiarze np. otwartości-zachowawczości. Warto dodać, że wyliczanie takiego zagregowanego wskaźnika wymiaru było stosowane w literaturze również dla danych zebranych przy pomocy PVQ. Strategię taką zastosowali m.in. Berzonsky, Ciecuch, Duriez i Soenens (2011). Z interesującego nas tu punktu widzenia taka analiza uniemożliwia test struktury kołowej. W takiej sytuacji można byłoby bowiem oczekiwać podziału punktów wygenerowanych w skalowaniu wielowymiarowym jedynie na dwie grupy, odpowiadające dwóm wymiarom.

2) Innym sposobem analizy danych jest konstrukcja wskaźników każdej z czterech wartości wyższego rzędu. W poniższych analizach zastosowaliśmy właśnie tę strategię. Uznaliśmy zatem wypowiedź pierwszej pacynki za diagnostyczną dla danego typu wartości. Jeśli zatem pierwsza pacynka wypowiada stwierdzenie, będące wskaźnikiem otwartości, to item ten jest kodowany w tabeli 2. jako item otwartości. Jeśli dziecko wskazuje właśnie tę pacynkę, jako bardziej podobną do siebie – otrzymuje wartość jeden (jest wskazanie danej wartości), a jeśli drugą pacynkę – otrzymuje wartość zero (brak wskazania danej wartości).

W analizie PROXSCAL (SPSS20) wybrana została miara binarna, a wśród dostępnych opcji tej miary – odległość Euklidesowa ze zdefiniowaniem wielkości 1 jako „występuje” i 0 jako „nie występuje”.

Na rysunku 4. przedstawione są wyniki skalowania wielowymiarowego. Miara dobroci dopasowania Stres-1 wynosi 0,23, co jest wielkością akceptowalną (Spence, Ogilvie, 1973).

Rysunek 4. Skalowanie wielowymiarowe wyników dzieci w wieku 4-6 lat (metoda: Lalkowy Wywiad Dotyczący Wartości), Stres-1=0,23

Okazało się, przy zastosowaniu opisanej powyżej procedury analitycznej, wprowadzonych do analizy 19 itemów ułożyło się w strukturze kołowej, z wyraźnie wyodrębnionymi czterema wartościami wyższego rzędu: przekraczanie siebie, umacnianie siebie, otwartość na zmiany i zachowawczość. Jedynym wyjątkiem jest usytuowanie itemu mówiącego o modlitwie – wbrew oczekiwaniom pojawił się on w obszarze przekraczania siebie, a nie zachowawczości (na rysunku 4 opisano go skrótem *mod*).

6. DYSKUSJA

Zastosowana metoda badania wartości, odpowiednia dla rozwoju poznawczego dzieci przedszkolnych, pozwoliła na weryfikację struktury wartości w średnim dzieciństwie. Okazało się, że już w tym okresie struktura wartości dzieci przyjmuje kształt kołowy. Wyraźnie wyodrębniają się cztery wartości wyższego rzędu: przekraczanie siebie, umacnianie siebie, otwartość na zmiany i zachowawczość. Układ tych wartości jest zgodny z modelem kołowym Schwartz'a.

Dodatkowo, posługując się kategoriami proponowanymi w zmodyfikowanej teorii wartości Schwartz'a (Schwartz i in., 2012) można zaproponować dwa inne wyraźne podziały koła wartości. Linia A na rysunku 4. dzieli wartości na motywowane lękiem (umacnianie siebie i zachowawczość) i wolne od lęku (przekraczanie siebie i otwartość). Linia B natomiast dzieli koło na dwie połowy: wartości skoncentrowane na sobie (umacnianie siebie i otwartość) oraz wartości skoncentrowane na innych (przekraczanie siebie i zachowawczość).

Okazuje się zatem, że wybory dzieci – jakkolwiek różne i być może mało stabilne w czasie – układają się według prawideł struktury kołowej. Różne zachowania z codziennego życia dziecka, opisywane przez pacynki, reprezentujące realizację różnego rodzaju wartości są wybierane jako preferowane lub niepreferowane zgodnie ze swoistą uniwersalną gramatyką wartości. Wartości są w tym okresie nabywane – zarówno poprzez przekaz od rodziców, rówieśników, przedszkola, jak i wpływ szeroko rozumianej kultury (m.in. mediów). Owo kształtowanie odbywa się jednak prawdopodobnie zgodnie z modelem kołowym – wartości umacniania siebie i przekraczania siebie nie współwystępują razem, podobnie jak zachowawczości i otwartości.

Na szczególną uwagę zasługuje item dotyczący modlitwy. W modelu Schwartz'a religia przypisana jest do wartości tradycji, czyli zachowawczości (jako kategorii wyższego rzędu). W wielu badaniach, również w Polsce (Cieciuch, Schwartz, 2012), jeden z itemów PVQ dotyczący ważności religii, sytuuje się rzeczywiście w jednym klinie razem z innymi itemami tradycji. Wydaje się jednak, że przypisanie całej religijności do tradycji jest swego rodzaju redukcją znaczenia religijności tylko do jednego z jej wymiarów.

Model kołowy wartości Schwartz'a jest – zarówno w założeniach, jak i licznych empirycznych weryfikacjach – modelem uniwersalnym. Oznacza to, że może on stanowić swoisty układ odniesienia, na którym można wyjaśnić znaczenie danej wartości, wprowadzonej do badania. W taki sposób potraktowany item dotyczący modlitwy w prezentowanym badaniu, odkrywa znaczenie modlitwy dla dzieci. Okazuje się, że nie jest to zachowawczość, ale przekraczanie siebie. Zatem modli-

stwa w systemie poznawczym dzieci przedszkolnych wiąże się raczej z troską o innych, chęcią pomocy, życzliwością i dobrem, niż posłuszeństwem i przystosowaniem (czyli zachowawczością). Przesunięcie religii w kierunku zachowawczości widoczne jest jednak już u dzieci w późnym dzieciństwie, ponieważ item religijny właśnie tam się usytuował w skalowaniu wielowymiarowym wyników PBVS-C (Cieciuch, Harasimczuk, Döring, 2010, 2012).

Prezentowane badania prowokują do pytań, na które warto poszukiwać odpowiedzi w kolejnych badaniach. Przede wszystkim należałoby przeprowadzić analizę wielu cech wielu metod w grupie najstarszych dzieci przedszkolnych lub najmłodszych szkolnych, wykorzystując już zweryfikowany PBVS-C oraz Lalkowy Wywiad Dotyczący Wartości. Tego typu analiza byłaby powtórzeniem strategii badawczej zastosowanej do weryfikacji trafności teoretycznej PBVS-C przez Cieciucha, Döring i Harasimczuk (2012), którzy najstarsze dzieci szkolne zbadali przy pomocy PBVS-C oraz PVQ, a uzyskane wyniki macierzy wielu cech wielu metod poddali analizie w skalowaniu wielowymiarowym. Dwa kolejne kierunki badań to badania longitudinalne (weryfikujące stabilność struktury) oraz międzykulturowe (weryfikujące jej uniwersalność).

BIBLIOGRAFIA

- Berzonsky, M.D., Cieciuch, J., Duriez, B., Soenens, B. (2011). The how and what of identity formation: association between identity styles and value orientation. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 295-299.
- Bilsky, W., Janik, M., & Schwartz, S.H. (2011). The structural organization of human values – Evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 759-776.
- Borg, I., Groenen, P. (2005), *Modern Multidimensional Scaling: Theory and Applications*. New York: Springer.
- Cieciuch, J. (2012). Big Five and Big Ten - between Aristotelian and Galileian physics of personality. *Theory and Psychology*, 22(5), 689-696.
- Cieciuch, J., Döring, A.K., Harasimczuk, J. (2012). Measuring Schwartz's values in childhood: Multidimensional Scaling across instruments and cultures, *European Journal of Developmental Psychology*, w druku.
- Cieciuch, J., Harasimczuk, J., Döring, A.K. (2010). Struktura wartości w późnym dzieciństwie. *Psychologia Rozwojowa*, 15(2), 33-45.
- Cieciuch, J., Harasimczuk, J., Döring, A.K. (2012). Structural validity of the Polish adaptation of the Picture-Based Value Survey for Children, *Journal of Psychoeducational Assessment*, w druku.
- Cieciuch, J., Schwartz, S.H. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ-40. *Journal of Personality Assessment*, 94(3), 321-328.
- Cieciuch, J., Zaleski, Z. (2011). Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(2), 251-262.
- Döring, A.K., Blauensteiner, A., Aryus, K., Drögekamp, L, Bilsky, W. (2010). Assessing values at an early age: The Picture-Based Value Survey for Children. *Journal of Personality Assessment*, 92(5), 439-448.

- McCrae, R. (2009a). The physics and chemistry of personality. *Theory and Psychology*, 19(5), 670-687.
- Measelle, J.R., Ablow, J.C., Cowan, P.A., Cowan, C.P. (1998). Assessing young children's views of their academic, social, and emotional lives: an evaluation of the self-perception scales of the Berkeley Puppet Interview. *Child Development*, 69(6), 1556-1576.
- Measelle, J., John, O., Ablow, J., Covan, P., Covan, C. (2005). Can Children Provide Coherent, Stable, and Valid Self-Reports on the Big Five Dimensions? A Longitudinal Study From Ages 5 to 7. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(1), 90-106.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, t. 25, (s. 1-65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (2006). Basic human values: theory, measurement, and applications. *Revue française de sociologie*, 47(4), 929-968.
- Schwartz, S.H., Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550-562.
- Schwartz, S.H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519-542.
- Schwartz, S.H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values: New concepts and measurements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663-688.
- Spence, I., & Ogilvie, J.C. (1973). A table of expected stress values for random rankings in nonmetric multidimensional scaling. *Multivariate Behavioral Research*, 8, 511-517.